

LA CIUTAT, REALITAT DE SINERGIES

MANUEL RIBAS I PIERA

Com sempre que em conviden a parlar, ho faig amb agraïment personal perquè la invitació significa que algú ha pensat que podré dir coses noves i interessants. Aquest és el repte al qual m'encaro, amb temor confessat.

Agraïment també, de classe o professional, perquè algú ha pensat que un urbanista arquitecte podia desgranar la ponència introductòria en una reunió que és interdisciplinària.

Tant de bo m'aproximi a les vostres expectatives; no a les de tots, que això és impossible, però sí, democràticament, a l'interès d'allò que en diuen una majoria prou representativa. Que així sigui.

És curiós comprovar com a un vell professor d'Urbanisme, que sóc jo, no se m'hagi plantejat gairebé mai la necessitat d'explicar a d'altres professionals i pensadors què és la Ciutat.

Poso aquí en evidència una de les importants fractures del món actual: els professionals o bé discutim amb els col·legues dels mil i un aspectes singulars i conjunturals del nostre objectiu, en el meu cas la Ciutat; o bé, i amb menor freqüència, n'hem de fer di-

vulgació als «media» i aleshores hem d'explicar generalitats perquè tothom ens entengui. És a dir, que molt sovint el professional es veu obligat a parlar en profunditat dels problemes però sense discutir la visió inicial, germinal, engendradora del tarannà que ha escollit; i no tan sovint a descriure aquesta posició inicial de punt de partida (què és la Ciutat?) i encara aleshores ho fa sense aprofundir, perquè tothom l'entengui com acabo de dir.

Tot preparant aquesta ponència m'he dit: aquesta és l'ocasió per aconseguir una visió inèdita: pensar en profunditat no els detalls sinó, globalment, el concepte tan ric de la Ciutat, posada així en majúscula i suscitar la polèmica sobre algunes possibles disjuntives. Tot plegat serà la meva meta d'avui i m'agradaria reeixir als vostres ulls —que vol dir als vostres judicis— en aquest intent crític.

Una bona epistemologia de la Ciutat com la que pretenc fer, hauria de començar per una definició, ni que fos provisional que permetés anar-la construint després. Us proposo acceptar el títol d'aquesta ponència, la Ciutat com a realitat de sinergies, com a una bona introducció conceptual.

Les dues úniques afirmacions «dogmàtiques» que ara faré són aquestes: la Ciutat és la màxima creació de la Cultura humana produïda fins avui en la seva llarga evolució. I també aquesta: la Ciutat és gresol de Cultura, de tal manera que el naixement del fet urbà i l'embranchida cultural de l'*homo sapiens* són fets coetanis, el segon derivat del primer.

Cal aplegar, doncs, ambdues afirmacions dient que la Cultura, en el seu sentit més original de progrés en la realització personal, moral, social, tècnica i artística

de la Humanitat, ha tingut com a bressol i com a promotor precisament el fet urbà.

* * *

No obstant, la ciutat és acollida per moltes persones com a un mal menor, que cal sofrir perquè el balanç final és positiu, però que la condició natural s'hi sent reprimida amb el convencionalisme i les limitacions de la convivència massiva: el públic «municipal y espeso» que va dir Ruben Darío.

El «*Beatus ille*» és certament un cant d'enyorança. Fa trampa? És a dir, s'hi val a elogiar el camp, la nociutat quan hom s'ha emportat de la Ciutat precisament el bagatge sentimental i estètic que li permet dir «*Beatus ille*»?

Cal afegir, encara, per a ser honestos en la polèmica, que les *villae* romanes, origen de tants pobles a Catalunya i arreu, no foren fundacions contemplatives de la Natura sinó centres d'explotació agrària, al servei de la Ciutat propera.

I encara més. Hom no pot oblidar que tant a Atenes com a Roma, la condició de *cives*, és a dir habitant *civitatis* és condició prèvia i insalvable per a assolir el govern. No fou casualitat que del Dret privat de les persones se'n digués Dret Civil, és a dir dret dels «ciutadans».

Aquells episodis, certament aristocràtics, de l'antiguitat clàssica tenen continuïtat en el Renaixement i en el Barroc (recordeu l'episodi de la Reina Mª Antonieta jugant a fer de pastora en un racó del gran Parc de Versalles?). Tot al contrari, en canvi, succeeix a l'Edat Mitjana a partir de les grans mutacions dels segles VIII i IX.

Com ens recorda Henri Pirenne, només la *Civitas* rep l'honor de ser la residència episcopal; la nova classe dels comerciants i artesans, els «burgesos» troben acollida i reben llur nom dels *burgs*, tal com una excrescència o millor un afegit a la *Civitas*, també en l'aspecte mercantil i de participació en la cultura, com abans he afirmat. Simultàniament els esclaus medievals seran els pagesos, els habitants dels *pagi*.

El Romanticisme, sinònim de Revolució Burgesa no podia ser altra cosa que urbà de soca-rel. És justament en aquesta època, quan es produeixen ideologies contradictòries i polèmiques. Qui tenia raó, els pre-socialistes Saint-Simon i Fourier quan predicaven amb frase nova «el retorn al camp», o bé Marx i Engels quan des del seu «rol» plenament ciutadà denunciaven (també amb frase nova) «l'explotació del camp per la Ciutat»?

I encara més. A final de segle sorgeixen els urbanistes de la Ciutat-jardí amb tota una apologètica mixta, a favor d'ambdues però amb la convicció d'haver trobat una síntesi que no és ni la ciutat «municipal y espesa» ni tampoc la disseminació de poblament rural, nous Robinson Crusoe, propugnada pels des-urbanistes i ruralistes.

Aquesta manera de pensar va fer forat a bona part d'Europa, però també als Estats Units i molt particularment a Catalunya. A casa nostra, però, amb una altra interpretació o lectura. Es tractava, en classes altes, de la casa d'estiueig fora-vila; ben aviat també, en les famílies de classes mitjanes i baixes, en l'ambició de «la caseta i l'hortet» que prometia el President Macià.

El nostre temps, amb la prosperitat econòmica del

país, ha vist generalitzat aquell sentiment que, en el fons, arrenca del «Beatus ille» de fa tants anys. El paisatge de la Catalunya costanera i de les planes i turons de l'interior s'ha vist esquitxat —alguns paisatgistes més radicals han dit empastifat— per un eixam de casetes amb jardí, sempre a l'extrarradi de pobles i viles. És això la manifestació d'una posició des-urbanista o fins i tot contra la ciutat? Són els anti-urbanistes radicals que fugen del dimoni tentacular urbà? O bé som uns refinats de dret i de fet, que cerquem un complement als reconeguts avantatges de la vida urbana com a forma de vida habitual?

Sigui quina sigui la resposta que cadascú doni a aquest dilema, el cert és que les tècniques actuals fan possible el que abans no ho era: fugir de la ciutat, ser enemic de la ciutat i alhora gaudir a distància o amb presències esporàdiques dels indiscutits avantatges de la ciutat.

Precisament les noves tècniques han donat un gir copernicà a la vella polèmica sobre els avantatges i inconvenients de la vida urbana. En parlo tot seguit.

* * *

Un dels postulats més astoradors de la Teoria de la relativitat és el que afirma que si tots ens movéssim a la velocitat de la llum desapareixeria el temps i també l'espai, ja que aquestes tan importants «realitats» són a fi de comptes «relatives».

Sigui com sigui la Teoria, el cas és que al temps i a l'espai els ha posat en entredit el pensament del segle XX. I, alhora, una munió de fets han començat a bombardejar teories tradicionals, urbanístiques, so-

cials i econòmiques basades en la distància vs. proximitat.

La ciutat és un mal menor, dèiem, en el qual les incomoditats de la vida «municipal y espesa» tenen com a contrapartida la facilitat de relacions econòmiques, socials i sobretot culturals que la contigüïtat proporciona. Sobre aquesta realitat està basada la llei de l'elasticitat de la demanda, totes les teories dels grups socials i la mateixa teoria geogràfica i urbanística del poblament en els anomenats «llocs centrals» que es recolza en les anteriors. Em refereixo a la ja clàssica estructura hexagonal dels assentaments humans deguda al geògraf Chrystaller, perfeccionada per Lösch en el segon quart del segle present.

La persona que més profundament ha minat aquest consentiment ha estat un autor nord-americà, Melvin Weber, que sota l'enunciat gens obscur de «comunitat sense proximitat» no ha fet més que treure futuribles d'una situació evident. Weber em fa notar com en els «dominis»¹ de més transcendència cultural de les relacions humanes, no solament no cal la proximitat sinó que sovint només depassant aquella escala reduïda de distància física serà possible assolir comunicacions de nivell culturalment superior.

Tant és així que l'autor pot anunciar la futura aparició de comunitats «il-locales»² amb funcionaments similars a les comunitats locals que tots experimentem cada dia.

Els signes del temps que anuncien la realització d'aquesta premonició són fàcils de trobar avui. D'una

1. «Realms», en el text original anglès.

2. «Non-local», en el text original anglès.

banda deriven de les facilitats modernes, no solament de transport (avions supersònics, trens d'alta velocitat, autopistes internacionals) sinó també de comunicació oral i escrita (telèfon, circuits tancats de TV, xarxes informàtiques). D'altra banda, de la progressiva especialització dels professionals científics o simples afeccionats, que formen grups socials *sui generis*, només units per una comuna especialització que depassa les fronteres. Entre ells la intimitat (coneixença familiar, etc.) pot arribar a ser gran malgrat que només tenen contactes físics periòdics (Congressos, Seminaris, Exposicions); però en canvi tenen freqüents contactes a distància a través dels «media».

Significa aquest procés el camí cap a la destrucció de la ciutat com a bé necessari i mal menor, segons l'he presentada abans? En el balanç social i personal de costos i beneficis, vol dir això que ja no cal patir els inconvenients d'una proximitat perquè sense ella, mitjançant noves vies, hom pot accedir també i potser més eficaçment al Progrés i a la Cultura?

Són preguntes inquietants i enlluernadores alhora que cal tenir ben presents.

És evident, però, i així plantejo una nova polèmica, que hi haurà sempre contactes personals insubstituïbles, que seguiran exigint la més estricta contigüitat.

També, per tant, és obvi que hi haurà arguments fàcils i contundents per a qualificar d'Urbanisme-ficció les comunitats sense contigüitat que alguns veuen a venir.

Qui ho encerta? Com serà la Ciutat-Internet del futur immediat? És una qüestió, certament important, que aquest ponent vol deixar oberta. La meua resposta personal i fal·lible, la reservo per al col·loqui entre tots.

He fet una presentació maximalista, perquè aquesta engloba les altres. La Ciutat en lluita amb l'espai-temps ha aconseguit ja nombroses realitats, una de les quals és el relatiu venciment de l'espai mitjançant coses ja tan conegudes com telecomunicacions, autopistes i ferrocarrils urbans. Això ha permès escampar-la sobre el territori sense perdre cap dels seus avantatges. És el que ha passat a dir-se'n la Ciutat difusa.

M'explicaré molt sintèticament: l'explosió de la Ciutat metropolitana ha d'aprofitar totes les noves tecnologies per a seguir oferint els avantatges del fet urbà. Va començar dient-se Àrea metropolitana i després amb molta major justesa Regió urbana; composta per Metròpolis (almenys una), Ciutats mitjanes i pobles. El conjunt, si està ben connectat per les anomenades infraestructures, funcionarà com una Ciutat *difusa*: difusa en la dispersió dels nuclis d'habitatge, però també difusa en totes les seves funcions capitals, que en lloc d'estar concentrades com a la ciutat tradicional, seran aquí disperses per a enervar i difondre's per tot el teixit.

Per tant, és la Regió metropolitana i difusa una anticipació del que pot passar a una escala més global? O bé, com algú pot dir, és que la Ciutat telemàtica i la Ciutat Regió són figures de diferents paners?

* * *

Hi ha encara una tercera «qüestió disputada» que voldria encetar avui. Alguns pensaran que és de to menor. Uns altres diran: «Ja ha sortit l'arquitecte!».

Jo crec que és important, almenys tant com les altres; us he de confessar que aquí sí que m'hi sento cò-

mode i com «a casa». Em refereixo a la Ciutat construïda, la Ciutat-contenedor, la Ciutat física i alhora estètica. Tot seguit he d'aclarir-ho.

No és que «ciutat» sigui un mot polisèmic, però sí que darrera aquesta paraula hi ha tot un seguit d'accepcions parcials que depenen de qui sigui —és a dir, d'on vingui— el definidor del mot.

a) Comencem per la ciutat dels pensadors i de bona part dels sociòlegs teòrics. La ciutat és una idea en el sentit platònic que expressa, en abstracte, alguna de les seves denotacions principals. És alhora un lloc i un conjunt de persones (St. Agustí: *De Civitate Dei*), és també una contraposició (Karl Marx: l'explotació del Camp per la Ciutat) i pot ser encara l'objecte d'una visió transcendent: Teologia de la Ciutat.³ És sempre un concepte alhora *abstracte* i alhora *informal*. És a dir que no precisa res ni sobre la seva concreció social ni encara menys sobre la seva formalització en l'espai.

b) La ciutat dels psicòlegs socials és aquella que es manifesta en els anomenats «mapes mentals». És la *imatge de la ciutat*, alhora títol d'un llibre que va fer forat en els primers anys seixantes degut a un arquitecte psicòleg nord-americà, Kevin Lynch. Es tracta la ciutat reduint-la a categories mentals basades en la subjectivitat —com és obvi— i en la reducció a un esquema només aproximadament mètric.

Es tracta, doncs, d'un concepte encara abstracte —la ciutat que hom recorda, definida en els trets que més han impressionat al que la descriu— o sia abso-

3. V. Joseph Comblin, *Théologie de la Ville*. Ed. P.U.F., París 1970.

lutament subjectiva però ja un xic formalitzada, és a dir, no reduïble en unitats físiques de mesures tridimensionals però sí en esquemes i croquis, generalment planimètrics.

c) Hi ha encara la ciutat dels sociòlegs, tal com la descriuen des de Max Weber, com un entrellat de relacions paral·leles de grup i també de dependència comercial i cultural. En ella el que compta és sobretot el contingut. És el que correntment anomenem la ciutat-mercat, la ciutat-rusc d'abelles, i també la *Gemeinschaft* enfront de la *Gessellschaft* reduccionista. Per tant, és un concepte concret, referit a relacions immaterials però molt definibles; i també és un concepte no-morfològic per allò que he dit *a contrario sensu*: que no és el continent o contenidor el que interessa en aquesta accepció del mot ciutat.

d) Finalment, hi ha la ciutat dels arquitectes i dels dissenyadors: la ciutat que quan surt el sol fa ombra, la ciutat construïda, concreta i formalitzada, a l'altre extrem de la ciutat-idea que he plantejat en primer lloc. No en puc dir la ciutat dels urbanistes perquè aquesta seria la suma de les quatre accepcions, amb més accent sobre una o altra segons cada urbanista, que és un nom molt genèric.

Si, en canvi, convenim en parlar de l'urbanista-compositor, com el que fa la síntesi per arribar a donar-ne: 1) o bé una imatge llegida sobre el plànol i sobre la història, o bé 2) una imatge model que anomenem projecte i a vegades pla; aleshores sí que entrarem de ple dins l'accepció que he anomenat, potser abusivament, la ciutat dels arquitectes.

Òbviament, és aquí on volia arribar per a plantejar la tercera qüestió disputada.

Després de la polèmica sobre la vàlua de la ciutat enfront de la no-ciutat, després de la discussió que plantejo sobre els valors o contravalors de la contigüïtat, ara em toca proposar-vos la pregunta: és realment rellevant, com diem els arquitectes, la *forma* de la ciutat?

Una primera resposta, poc pensada, fora la d'acusar de frivolitat i superficialitat a un col·lectiu que, aparentment, afirma amb Baudelaire *ce qu'il y a de plus profond c'est la peau des choses*, i cito de memòria. Sobre tot hi posa el valor d'allò *sensible*.

Altres, si ho mediten, arriben a concloure que darrera aquesta preocupació per la forma hi ha el resultat d'una prèvia preocupació per l'*estructura*. És a dir, per l'entrellat de relacions immaterials, fruit de la consideració de les accepcions a), b) i c) abans descrites.

Jo sóc molt amant de manllevar i canviar lleugerament la definició de Plotí (quan afirma que Belleza és *splendor veri*), dient que la forma és precisament el *resplendor de l'estructura*; que les coses sense estructura --que hi ha estructures de moltes menes!-- no poden mai presentar-se als nostres ulls com a formes i també que a llurs autors els anomenem formalistes en un sentit més aviat pejoratiu.

En aquesta visió, l'estructura és l'ànima i la forma el cos, tal com en una visió clàssica sota aquesta dualitat hom pot analitzar tots els éssers vivents.

És aquesta una al·legació prou vàlida, que salva als arquitectes i dissenyadors de l'acusació de superficialitat? És que la ciutat dels arquitectes no és la que hom anomenaria, amb major propietat, la ciutat dels esperits sensibles al món de les formes? Que és el món de l'Art, no ho oblidem!

Recentment, a Barcelona però també en altres llocs i països hom ha plantejat el dilema entre l'anomenat Urbanisme *quantitatiu* contraposat a l'Urbanisme de la *qualitat*. El primer correspon a les accions que he qualificat de no formalitzables, mentre la qualitat pertoca a la forma sensible, vista, oïda, tangible.

Vet aquí una transposició dels conceptes d'estructura i forma: a l'Urbanisme de quantitats només hi ha estructura; el pas següent, la *figuració*, queda com a excepció de la *qualitat* de la ciutat.

Vull ajudar al debat que espero suscitar amb una aportació a tenir en compte: és important per a les persones humanes *construir llur paisatge*.

Amb això vull dir que si la Humanitat està dotada de sentits i posada en mig d'un món que és intrínsecament tridimensional i perceptible, deu ésser bàsica per als actors l'escenografia en què es mouen. (Almenys dins del que en diem «aquest món»; l'altre, alguns l'esperem, però ningú no sap com pugui ser).

Així doncs, l'afany de construir i d'usar sensiblement el propi paisatge, és potser un afany que aminora la «superficialitat» de la ciutat sensible? No hi ha implícita en aquest afany, una molt fonda justificació? Habitar i dominar la Terra (Gènesi), sembla que inclou, eminentment, l'ordre d'afanyar-se per la construcció de la ciutat sensible, de la ciutat dels arquitectes. He anat massa lluny?

D'altra banda, considerem que difícilment poden les persones construir llur paisatge natural i que només l'artificialitat (feta amb art) de la ciutat permet el voluntarisme projectual i real. Per tant, la construcció del propi paisatge queda, gairebé sempre, reduït a la

construcció de la ciutat que aquí he anomenat la ciutat dels arquitectes.

* * *

La Ciutat, *realitat de sinergies*, és evidentment tot això. M'agradaria que la meva exposició fos un bon preàmbul per al Col·loqui d'enguany. Ho serà en tant que proposició de tesis i acceptació del debat. És a dir, que tot el que he dit no és res sense la vostra participació polèmica en la qual confio.